

Hitit ve Miken Ticari İlişkileri Sorunsalının Arz ve Talep Dengeleri Üzerinden Bir Değerlendirmesi

Barış Gür*

Öz

Miken seramiğinin Geç Tunç Çağı'nda Orta Anadolu'da ve Kilikia bölgesinde yok denecek kadar az sayıda ele geçmesi tek bir etken ile açıklanamayacak bir bütünün farklı sarmallarıdır. Bu sarmalın içerisinde bölgesel güç dengeleri, farklı bölgelerin kültürel özelliklerinin arz ve talep dengesindeki şekillendirici rolü, sınırlı üretim ve hedef pazar gibi farklı etkenler yer alıyor olmalıdır. Hitit ve Miken krallıklarının sınırlı bir sayıda krali hediyeleşme içerisinde bulunduğu görülürken, bununla birlikte Hitit ve Miken topraklarına taşınan lüks objelerin getirilmesinde benzer rollere sahip kişilerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Hititlerin Miken tüccarların hinterlandına girişini engellediği “muhtemel bir ambargo” fikri üzerinde konu açıklanmaya çalışıldığında ise bazı açmazların bulunduğu görülmektedir. Hitit otoritesinin güçlü olarak hissedildiği her bölgede Miken ticari mallarının “görünmez” olmadığı doğrudan ya da dolaylı ticari aktivitelerin sürdürülmekte olduğu görülebilmektedir. Gözden kaçırmamamız gereken bir ayırım ise belki de Mikenlerin Kilikia üzerinden Orta Anadolu'ya ulaşan pazarı benimsememiş olmaları ve Yunanistan, Ege Adaları ve Batı Anadolu kıyılarında üretmiş oldukları kokulu zeytinyağı için mevcut pazarların kendilerine yetecek bir kapsamda olmasından da kaynaklandığı düşünülebilmektedir. Bu bağlamda Mikenlerin Doğu Akdeniz'deki pazarlara ulaşan ürünleri Mikenai, Teb, Pylos gibi sarayların isteklerine bağlı olarak fildişi gibi çeşitli egzotik objelerin elde edilme gerekliliklerine göre yönlendirilmiş olmalıdır.

* Dr.Öğr.Üyesi Barış Gür, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Müzecilik Bölümü Buca / İzmir. E – Posta: baris.gur@deu.edu.tr orcid no: 0000-0002-9031-9159

Anahtar Sözcükler: Mikenler, Hititler, Ticaret, Seramik, Ticari Ambargo.

An Assessment of the Hittite and Mycenaean Commercial Relations Issue through Supply and Demand Balances

Abstract

The fact that the Mycenaean pottery is almost completely absent in the Central Anatolia and Cilicia region in the Late Bronze Age is the different parts of a whole that cannot be explained by a single factor. These components must be including different determinants such as regional power balances, the role of the cultural characteristics of different regions in the supply and demand balance, the limited production and the target market. It is seen that some of the dilemmas are found especially when the Hittites are to be explained in the axis of the idea of an embargo which was prevented by the Mycenaean merchants from entering the hinterland. As the Hittite and Mycenaean kingdoms are seen to have carried out a limited number of royal gift exchange, it is also possible to assert that there were also some people who had similar roles in bringing luxurious objects into the lands of the Hittite and Mycenae. In every region where the Hittite authority was strongly felt, it can be seen that Mycenaean commercial goods were not “invisible” and that direct or indirect commercial activities continued. A distinction that we should not overlook, perhaps, is that the Mycenaean did not adopt the market that reached Central Anatolia through Cilicia and that the markets already existing for the perfumed olive oil they produced on the coasts of Greece, the Aegean Islands and Western Anatolia may be considered to be sufficient for them. In this context, the products of Mycenae, Thebes and Pylos, which reached to the markets in the East Mediterranean, directed according to the requests of the palaces, such as ivory, as well as various exotic objects and their requirements.

Keywords: Mycenaean, Hittites, Trade, Pottery, Trade Embargo.

Giriş: Hitit ve Miken ticari ilişkileri sorunsalı

Ege Denizi'nin bir tarafındaki Mikenler ile diğer tarafında, Anadolu'nun iç kesimlerinde yaşayan Hititlerin birbirleriyle olan ilişkileri uzun yıllardır önemli bir tartışma konusuna zemin hazırlamıştır. İki kültürün birbirleri ile olan ilişkilerinin varlığı/yokluğu¹ ya da boyutları ile birbirlerine olan dolaylı ya da doğrudan etkileşimleri tartışılmıştır.

Mikenlerin de Minoslular gibi Doğu Akdeniz kıyıları boyunca ticaret yaptıkları Miken seramiğinin Kıbrıs'tan, Levant kıyılarına ve Mısır ülkesine yayılımı ile anlaşılmaktadır. Rodos ve Batı Anadolu kıyılarında kimi Minos kolonilerinin yerini Mikenlerin aldığı gibi Doğu Akdeniz ile gerçekleştirilmiş ticari aktivitelerin de Minos alt yapısı üzerine kurulmuş olduğu açık olarak gözükmemektedir. Mikenlerin hem denizci hem de tüccar kimliğine sahip olmaları belli bir dönem boyunca Ege ve Doğu Akdeniz'deki deniz aşırı ticaretin hakimi olmalarını sağlamıştır. Batı Anadolu'da Miken seramiği Troya², Panaztepe³, Limantepe⁴, Ayasuluk Tepesi⁵, Miletos⁶, Çine-Tepecik⁷, Milas-Pilavtepe⁸, Müsgebi⁹ gibi başlıca birçok merkezde, yerleşim ve mezar konteksti içerisinde bulunurken birçok farklı kap formunu içermektedir. Fakat Miken seramiğinin Batı ve Doğu Akdeniz boyunca ele geçmesine karşın Hitit Orta Anadolu'suna girişi oldukça sınırlı sayıda olması ve neredeyse yok denecek kadar az ele geçmesi¹⁰ uzun yıllardır Hitit ve Miken kültürlerinin aralarındaki ticari durumun sorgulanması üzerine birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bryce, Miken seramiğinin karayolu taşımacılığına uygun olmaması nedeniyle Hitit Anadolu'su tarafından

---

1 Bryce 1989, 297-310; Ünal 1991; Genz 2011, 303-309; Blackwell 2014, 452, 475-483.

2 Mountjoy 1997, 259-267; 1998, 33-34.

3 Günel 1999

4 Erkanal 2008, 94-96.

5 Gültekin ve Baran 1964; Büyükkolancı 2008, 52-53.

6 Mountjoy 2006, 114.

7 Günel 2015, 634-638.

8 Benter 2010, 343-354.

9 Boysal 1969, Özgünel 1983, 732-734.

10 Orta Anadolu'da uzun yıllardır gerçekleştirilen kazılara karşın Miken kökenli ürünler Maşat Höyük'te matara ve üzengi kulplu testisi (Mee 1978, 132), Boğazköy'de GH IIIA-B dönemlerine tarihlenen bir kyliks parçası ile Sivas'ın güneyindeki Kuşaklı'da armut biçimli amphoraya ait üç adet seramik parçası (Genz 2004, 78, Lev. 1a-b, 79.) ile sınırlıdır.

ithal edilmediğini önermektedir¹¹. Oldukça tartışılan bir öneri ise Cline'in Boğazköy'den Amurru kralı Sausgamuwa ve IV. Tuthaliya arasındaki antlaşma metni (KUB XXIII 1) üzerinden Miken mallarının Hitit Anadolu'ya girememesini Egeli tüccarlara uygulanan “*muhtemel bir ambargo*” ile ilişkilendirmesidir¹². Bu yaklaşımın peşi sıra muhtemel ambargonun Kuzey Suriye olan yansımaları da arkeolojik bulgular üzerinden değerlendirilmiştir¹³. Kuşkusuz bu düşüncenin alt yapısını güçlendiren dinamikler Boğazköy'de ele geçen Hitit belgelerinden¹⁴ izlendiği üzere Ahhiyawa ülkesi ile Hitit İmparatorluğu'nun Batı Anadolu üzerindeki politikalarındaki karşılıklı açmazlar ve tabletlerden öğrenilen çekişmeler dolayısıyla şekillenmektedir.

İki çağdaş krallık arasında ticari ilişkiler yürütülmüş ise de bunun izlenemeyeceğini belirten düşünce yine Cline tarafından dile getirilmektedir. Cline, Hitit-Mikenler arasındaki ticarete ait arkeolojik kanıtların ele geçmemiş olmasını ticaretteki “görünmez” ya da “yok olabilir” mallara bağlamaktadır. Miken ticaretinin kaynağını oluşturan zeytinyağı, koku ve dokumanın yanı sıra hububat ve deri gibi organik ticari ürünler zaman içerisinde kanıt bırakmadan ortadan kaybolmuş ve geride arkeologların değerlendirebileceği kanıtlar bırakmamıştır.

Geç Tunç Çağı deniz ticaretinde rotalar ve talep edilen ürünler

Hititler ve Mikenler arasındaki muhtemel ticari ilişkilerin varlığı üzerine kapsamlı bir değerlendirmeye girmeden önce GTÇ dünyasında Ege coğrafyası ile Doğu Akdeniz arasındaki ticari ilişkilerin işleyişine değinmenin önemi bulunmaktadır. Zira söz konusu işleyiş, elit eksanlı ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmekte ve bazı talepleri içermektedir. Ege ile Doğu Akdeniz limanları arasında gerçekleştirilen deniz ticari temel bir sistem içerisinde yürütülmektedir. Doğu Akdeniz kıyılarındaki limanlardan çeşitli ham maddeler ile egzotik ürünleri yükleyen gemiler kıyı şeridini takip edip, güvenli limanlarda ikmaller gerçekleştirerek Ege coğrafyasına doğru yol almaktaydılar. Kuzey Afrika kıyılarından,

11 Bryce 2003, 61.

12 Cline 1991a, 6, vd.

13 Jung 2007, 558.

14 Hitit metinlerinde Ahhiyawa kelimesi yirmi beş kadar belge içerisinde geçerken yaklaşık olarak MÖ 1400-1220 arası bir döneme tarihlenmektedir. Bu metinler için bknz. Sommer 1932; Huxley 1960, 1-11; Bryce vd. 2011.

Filistin, Kuzey Suriye'ye uzanan ve Kilikia kıyıları üzerinden Güneybatı Anadolu kıyılarına takip ederek Ege Denizi'ne ulaşan bu ana rotanın varlığı ile ilgili bilgiler özellikle Gelidonya¹⁵ ve Uluburun¹⁶ gemilerinin kargolarında yer alan ürünlerin yorumlanması ile şekillenmiştir. Doğu Akdeniz'den Ege coğrafyasına ulaşan bu rotada özellikle Kıbrıs, başlıca bakır kaynağı olarak önemli bir rol üstlenmekteydi. Yukarıda adı geçen iki gemi dışında yeni keşfedilen Antalya-Kumluca¹⁷ açıklarındaki batık, içerdiği bakır külçeler ile kıyıyı takip ederek aynı rota üzerinden batıdaki limanlara ham madde taşıyor olmalıydı. Kıbrıs kökenli seramik kargosu ile Yunanistan kıyılarındaki Iria'da¹⁸ yaklaşık MÖ 1200'de batan gemi ise Ege Dünyası ile Kıbrıs arasındaki ticari ilişkilerin bir başka örneğidir.

Henüz MÖ 18. yüzyıla tarihlenen Mari'deki bir belgede kalay elde etmek için Ugarit'te bulunan Giritlilerin varlığından söz etmesi¹⁹ Ege Dünyası'nın ham madde bakımından Doğu Akdeniz'e olan bağımlılığını gösteriyor olmalıdır. Özellikle Uluburun gemisinin kargosunda yer alan ürünler incelendiğinde Filistin ve Kuzey Suriye kıyıları ile Yakın Doğu'nun daha uzak bölgelerinden elde edilmiş bir ürün çeşitliliğini göstermektedir. Gemilerin kargolarındaki bakır ve kalay gibi ağır madeni yüklerin yanı sıra altın, gümüş, cam, fayans, fildişi, su aygırı dişi, deve kuşu yumurtası gibi materyaller GTÇ dünyası elitlerinin istek ve tercihleri için uzun yollar aşarak taşınmaktaydı.²⁰ Miken sarayları için gerekli olan bakır ve kalayın yanı sıra Miken elitlerinin talebi olan yukarıda sözü edilen doğu kökenli egzotik ürünlerin elde edilebilmesi ancak ve ancak başta zeytinyağı olmak üzere Ege coğrafyasında üretilen ürünlerin Doğu Akdeniz'e pazarlanmasına bağlıydı.

Zeytinyağı üretimi, ticareti ve Mikenler

Mikenlere Minoslulardan miras kalan unsurlardan biri kuşkusuz Doğu Akdeniz'in uzak kıyılarına kadar uzanan ticari ilişkiler ağıdır. Bu ticari ilişkilerin temelinde Miken krallarının ihtiyacı olan lüks eşyalar

---

15 Bass vd. 1967, 163-167; Özdaş vd. 2012, 115-126.

16 Pulak 2005, 295-310; 2006, 57-104.

17 Öniz 2019, 3, vd.

18 Lolos 2003, 102.

19 Malamat 1971, 31-34.

20 Pulak 2005, 295; 2006.

ve krallığa gerekli çeşitli ham maddeler bulunmaktaydı. Linear B tabletlerinde ise Miken saraylarının koku ve dokumacılık ile ilgili üretim gerçekleştirdiğini gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Söz gelimi Pylos'ta zeytinyağından kokular ve keten dokumalar, Knossos'ta ise yüncülük önemli bir üretim koluydu²¹.

Mikenlerin en önemli üretim malları olan dokuma, zeytinyağı ve şarap içerisinde zeytinyağı başlıca ihraç ürünü olarak Doğu Akdeniz kıyılarına kadar ulaşmaktaydı²². Üzengi kulplu testiler Geç Tunç Çağı'nda Ege Havzasının en standart zeytinyağı ve şarap taşıma araçlarıydı²³. Batı Anadolu'da da en yoğun ele geçen Miken kap formlarından birinin bu tip üzengi kulplu testiler olması zeytinyağı ticaretinin izlerini ortaya koymaktadır.

Koku üretiminde zeytinyağının temel bir rolü bulunurken katkı maddesi olarak bazı bitkilere de ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunların birçoğu Ege florasından elde edilebilirken bazıları için ise Doğu Akdeniz ile ticari ilişkiler kurulmasına ihtiyaç vardır. Mikenlerin yazılı belgeleri olan Linear B tabletlerinden bu bitkiler öğrenilebilmektedir. Örneğin ku-pa-ro mor topalak (*Cyperus rotundus*), ki-ta-no menengiç (*Pistacia terebinthus*), ko-ri-a-da-na kişniş (*Coriandrum sativum*) bunlardan bazılarıdır²⁴.

Mikenlerde ekonominin ayakta kalabilmesi sarayın idari yapısının sürdürülebilirliğine bağlıydı²⁵. Bu sistemdeki temel ayaklardan biri üretilen ürünlerin dış pazarlarda satılması ve karşılığında ham madde edinilmesiydi. Doğu kökenli malların elde edilebilmesi için verilen karşı ürünlerin başında ise zeytinyağı vardı. Mikenai kentinde zeytinyağı üretiminin sonraki aşamasını içeren depolar bu aktivitenin dağıtım öncesindeki basamağını oluşturmaktaydı. Kentin sur duvarlarının dışında üç ayrı ev bulunmaktaydı. Yağ tüccarı'nın evi olarak adlandırılan yapılardan birinin bodrumunda uzun bir koridor boyunca büyük üzengi kulplu testiler, etrafındaki odalarda ise depolama amaçlı pithoslar yer

21 Robkin 1979, 469-474; Nosch 2014, 371.

22 Benzer biçimde Linear A tabletleri Minos Girit'inde taşımacılığı yapılan ürünler içerisinde zeytinyağı, şarap ve tekstil ürünlerini saymaktadır. Uchitel 2016, 11, 16.

23 Haskell 1985, 221.

24 Gür 2014, 57.

25 Parkinson vd. 2013, 419.

almaktaydı. 1 nolu odadaki kırık bir Linear B tableti yağların dağıtımını ve ulaştırılacak kişileri içermekteydi²⁶.

Arz ve Talep İlişkisi: Hititlerin tercih ettiği yağlar ve taşınma sorunu

Mevcut arkeolojik kanıtların yetersizliği nedeniyle Hititler ile Mikenler arasındaki ticari ilişkilerin varlığını detaylı bir biçimde sorgulamak mümkün olmamakla birlikte her iki kültürün arz ve taleplerini gözden geçirmek ile bazı düşünceleri geliştirmek mümkündür. Bu durumda Hitit toplumunda yağların kullanımı ve tercihine ilişkin Hitit metinlerinde²⁷ karşımıza çıkan bilgiler tanımlayıcı olabilmektedir. Dinsel ritüellerde zikredilen “*iyi yağlar*” zeytinyağı ile ilişkilendirilirken²⁸, Hitit kralı ile ilişkili olarak tahta çıkış ve Güneş tanrıçasına rahiplik gibi ritüeller sırasında yağlar ile kutsama gerçekleştirilmektedir²⁹. “Telipinu’nun Kayboluşu” öyküsünde tanrının yoluna iyi yağların serpilmesi³⁰ farklı yağlar tercih sebebi değilse belki de zeytinyağının dini alanlardaki kullanım önceliğini gösteriyor olmalıdır³¹.

Bir başka bakış açısıyla ise Hitit metinlerinde yalnızca zeytinyağının adının geçmiyor olması GISERDU (zeytin) dışında GisSamama (findık), Gisliti (muhtemelen badem), sapsaman’ın (susam)³² Hitit metinlerinde yağının kullanıldığı ürünler olarak karşımıza çıkmasının Hititlerdeki yağ tercihleri ile ilgili olabileceği düşünülebilir. Özellikle yağların koku olarak kullanımı günlük yaşamda kadınların tercih etmiş olduğu bir güzelleşme aracıyken aynı zamanda kişisel temizlik ve beğenilme isteği ile ilgili olmalıdır. Bir Hurri efsanesinde Teşup’un kızkardeşi Sauska’nın Hedammu’yu yenebilmek için yaptığı planda, onu etkileyebilmek için kendisine kokulu yağlar sürmektedir³³.

---

26 Tournavitou 1995, 28-41, 71.

27 bkz. Goetze 1969, 351.

28 Hoffner 1995, 110.

29 Hoffner1995, 111.

30 Hoffner 1998, 16.

31 Aynı metindeki bir benzetmedeki “zeytin, yağını kalbinde [tuttuğu] gibi, [üzüm] şarabı kalbinde [tuttuğu gibi]; Telipinu tanrıçayı senin ruhunda ve kalbinde aynı şekilde tutmalıdır.” §13 (A ii 19-21) İfadesi de metindeki zeytinin yağına yapılan bir vurguyu içermektedir. Hoffner, 1998, 16; “Tanrı’nın yatıştırılması ritüeli” metninde de benzer bir benzetme görülmektedir. §2 (A iii 5-9), Hoffner 1998, 38.

32 Güterbock 1968, 71.

33 Hoffner 1998, 51, 54.

Hitit toplumunda kokulu yağların revaçta olmasına karşın, Mikenlerin üretmiş olduğu zeytinyağ ham maddeli kokuların Hititler tarafından kullanımına ilişkin kanıtlar yetersizdir. Yukarıda da belirtildiği üzere Miken seramiği Orta Anadolu topraklarında tercih edilmemiş, ya da girememiştir. Cline'in tezine göre, Miken malları Kuzey Suriye ve Kilikia gibi limanlara indirildiğinde burada zeytinyağı, şarap gibi ürünleri muhafaza etmeye yarayan, Miken üretimi üzengi kulplu kaplardan ya da mataralardan daha az kırılğan, yerel taşıma kaplarına aktarılıp bu şekilde iç bölgelere ulaştırılmaktaydı³⁴. Bu durumda da arkeolojik olarak Orta Anadolu'nun iç bölgelerindeki Miken ticaretine dair saptamalar yapmak olanaksız hale gelmekteydi³⁵. Bu konuda benzer bir örneği Herodotos'tan öğrenmekteyiz. Herodotos'un aktardığına göre Mısırlılar, hem Yunanistan hem de Fenike Bölgesi'nden toprak testilerle şarap getirdikten sonra bu testileri ikinci kullanım amacıyla Suriye çölünü geçecek birliklerin su ihtiyacının karşılanması için Memphis'e göndermekteydiler³⁶.

Anadolu'nun içlerine gerçekleştirilecek bir ticaretin zorlukları arasında muhakkak engebeli coğrafyanın olumsuzlukları en baş sırada gelmekteydi. Yük hayvanları ile dağlık, kayalık bir arazide zeytinyağı ve zeytinyağından üretilmiş kokuların yanı sıra şarabın taşındığı sıvı kapların kırılğanlığı göz önüne alındığında bu uygulamanın uygulanabilirliği imkânsız sayılmamalıdır. Bununla birlikte Miken mallarının Batı Anadolu'da ve Doğu Akdeniz kıyılarında özellikle kıyı yerleşimlerde limanı bulunan ticari merkezlerde ele geçmesi ve kap formlarının albenisi olan özenli bir işçiliğe sahip olması göz önüne alındığında ise bu uygulamanın işlemesi oldukça güçtür.

Ticari rekabet ve Ürün tercihleri

Yakın Doğu'da üretilen ürünün pazarlara ulaşabilmesinde krallıklar arasındaki ilişkilerden, üretilen ürünün farklı bölgeler ve kültürler içerisinde tercih edilme dinamiklerine, elitlerin istek ve eğilimlerine,

34 Bryce (2002, 94) iç kesimlere ulaştırılması gerekli olan malların doğada yok olabilen başka taşıma unsurlarına aktarılarak Asur Ticaret Kolonileri Çağındaki gibi eşekler ile taşınmış olabileceğini belirtmektedir.

35 Cline 1994, 71.

36 Hrdt. 3.6

ticari rotaların güvenliliğine ve coğrafyanın fiziksel koşullarına kadar birçok faktör rol oynamaktadır.

Bu noktada Hitit ve Mikenin ticari ilişkisini gösteren kanıtların eksikliğine karşın, kökeni ve üretim yerleri konusunda tartışmalar bulunan kırmızı parlak çark yapımı seramiğin Hitit yerleşimlerinde ele geçen yüksek sayıda ithal grubu oluşturduğu görülmektedir³⁷. Kaliteli ve parfümlü yağlar içeren bu kaplar aynı zamanda bir statü göstergesi olarak tercih görmüştür³⁸. Kırmızı parlak çark yapımı seramiğin üreticilerini bu rekabet içerisinde Mikenlerin karşısına yerleştirdiğimizde Miken malları Kizzuwatna-Kilikia ve Orta Anadolu topraklarına ulaşamazken, Batı Anadolu'ya, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz kıyılarına kadar yayılım göstermektedir³⁹. Bu duruma karşın Kırmızı parlak çark yapımı seramiğin yayılımında da Miken seramiğinin tersine bir durum söz konusudur. Miken seramiği Orta Anadolu'ya giremezken, Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz'de yayılım göstermekte buna karşın Kırmızı parlak çark yapımı seramik Batı Anadolu pazarına yayılamamaktadır⁴⁰.

Bu seramiğin üretim yeri olarak en güçlü adayın Kuzey Kıbrıs olması⁴¹ Kilikia bölgesine yakınlığı nedeniyle Orta Anadolu'ya seramiğin ulaşabilirliği bakımından bir avantaj olup olamayacağı bir yana Hitit ve Kıbrıs arasındaki diplomatik ilişkilerin söz konusu seramiklerin Orta Anadolu'daki varlığını açıklayabileceği düşünülmüştür⁴². Buna karşın Kıbrıs kökenli diğer seramik türlerinden White Slip Ware'lar Boğazköy ve Maşat Höyük gibi merkezler çok az sayıda ele geçerken, Tarsus'ta da durum farksız değildir⁴³.

İthal seramikler bölgelerin istek ve tercihleri gözetilerek yerel atölyeler tarafından üretilebilmektedir. Bu dönemde, Batı Anadolu'da da Miken ithali seramik formlarının benzerleri yerel atölyelerin repertuarlarında yerini almıştı⁴⁴. Nötron aktivasyon analizleri Miken seramiğinin Kıbrıs ve muhtemelen Mısır'daki merkezlerde de yerli olarak üretildiğini

---

37 Kozal 2007, 144-145.

38 Schoop 2013, 366.

39 Kozal 2003, 68-70; Kozal 2007, 144-145.

40 Kozal 2003, 67; 2007, 145.

41 Knappet vd. 2005, 25, 48.

42 Manuelli 2009, 262.

43 Sherratt 1999, 171, dn. 25.

44 Bknz. Mee 1978, 137-142; Günel 1999, 78-79; Özkan-Erkanal 1999, 14-16; Gür 2014.

göstermektedir⁴⁵. Hatta bazı durumlarda formların beğenildiğini ancak yerel atölyelerin bu seramiklerin üretildiği hammaddeden farklı arayışlara yöneldiğini, bu sebeple bölgenin doğal kaynakları kullanılarak miken formlarının üretildiğini ortaya koymaktadır. Kıbrıs'ta Suriye malı fayanslar kullanılarak Miken üzengi kulplu testi formlarının benzerlerinin üretilmesi⁴⁶ bu durumun en dikkat çekici örneklerinden biridir.

Bölge gözetmeksizin Geç Tunç Çağı'nın elitlerinin tercihinine yönelik bir değerlendirme yaptığımızda Batı Anadolu kıyılarında yerel elitlerin mezarlarına bırakılan Miken kaplarına rastlanmaktadır. Kıbrıs'ta ise içerisinde bulunan ürünler için tercih edilen Miken seramiklerinin yanı sıra statü sembolü olarak kyliks ve kraterler de adadaki yüksek sınıfın taleplerine karşılık vermektedir⁴⁷. Yine de GTÇ'de Kıbrıs'taki en varlıklı mezarlarda Miken seramiklerine göre kırmızı parlak çark yapımı seramikler daha çok kullanılmaktaydı⁴⁸. Steele'in vurguladığı üzere kırmızı parlak çark yapımı seramiklerin Miken seramikleri karşısında Doğu Akdeniz'in yüksek elit sınıfı arasında daha prestijli bir yeri bulunuyor olmalıydı⁴⁹. Zengin mezarlarındaki bu ayrıma karşın Kıbrıs'ta Miken seramiğinin yayılımında özellikle GH IIIB döneminde artış görülmektedir. Bu dönem Kıta Yunanistan'da Miken saraylarının yükselişini temsil ederken, saray organizasyonunun ihtiyacı için gerekli ham madde döngüsünün sağlanması için Kıbrıs pazarı önem arz etmekteydi.

Bununla birlikte Miken seramiğinin ihracında bölgesel tercihlerin ön plana çıkmış olduğuna ilişkin çarpıcı bir örnek Mısır'dandır. Mısır'da popüler olan Miken seramik repertuarı içerisinde üzengi kulplu testi ve mataralar⁵⁰ talep görürken, Doğu Akdeniz'de popüler olan savaş arabası betimlemeli kraterlerin ele geçmemesi⁵¹ elit kesimin pahalı vazoları tercih etmek yerine, Miken üretimi kokuları ön planda tutmuş olduğunu göstermektedir.

Kırmızı parlak çark yapımı seramiklerin kullanımına ilişkin yapılan

45 Mountjoy ve Mommsen 2001, 125.

46 Wijngaarden 2012, 63.

47 South ve Russell 1993, 306, Fig. 2-3.

48 Steele 1998, 295.

49 Steele 1998, 296.

50 Pavuk 2018, 177.

51 Steele 1999, 806-807.

analizlerde karşılaşılan başlıca kalıntıların iç yağı, bitkisel yağ, balmumu, bitumen ve çam reçinesi⁵² olması içerisinde taşınan ürünlere yönelik bir tercihin de Hitit Anadolu'sunda ticari aktiviteleri etkilemiş olabileceğini akla getirmektedir. Özellikle analizlerin bu bitkisel yağlar içerisinde hint yağının kullanılmış olabileceğini göstermesi⁵³, zeytinyağına karşı bir başka koku ürününün pazardaki varlığını işaret etmektedir. Günümüzde dahi koku üretiminde kullanılan hint yağının zeytinyağına göre Kilikia ve Orta Anadolu'da tercih edilmesi pazarı etkileyen etkenler içerisinde değerlendirilebilir.

Form bakımından tercihleri değerlendirmek istediğimizde ise Kozal'ın belirtmiş olduğu birçok kap tipinin kökeninin Anadolu'da Asur Ticaret Koloniler Çağı ve Eski Hitit Dönemine ulaştığı görülmektedir⁵⁴. Özellikle Hitit Anadolu'sunda karşımıza çıkan kol biçimli kaplar gibi Kırmızı parlak çark yapımı mallar Miken seramik formlarına göre daha beğeni kazanmış olabileceği düşünülebilir. Bu tip formlar Miken kap repertuarında bulunmazken, Orta Anadolu'da bulunmuş olan gümüşten yumruk biçimli rhyton⁵⁵ gibi farklı kap formlarının dinsel ritüeller için önceliği bulunabileceği düşünülebilir.

Hititlerin yağ talebi için muhtemel kaynaklar: Kilikia, Kuzey Suriye ve Filistin

Hitit Orta Anadolu'suna zeytinyağı ihtiyacının sağlanabilmesinde kuşkusuz tek kaynak Miken yağ atölyeleri değildi. Mikenlerin dışında farklı seçenekleri değerlendirmek istediğimizde ilk olarak başkent Hattuşa'nın güneyindeki toprakların zeytinciliğe elverişli olabilirdiği bir Hitit belgesi yoluyla öğrenilmektedir. Söz konusu belgeye göre Kizzuwatna'da belli bir bölgedeki iki asma bahçesi ve 300 zeytin ağacından söz edilmektedir⁵⁶. Söz konusu zeytin ağaçlarının sayısı göz önüne alındığında zeytinyağı üretimin çevre pazarları karşılayabilmesi kuşku olmasına karşın, kayıtlara girmemiş ağaçlarla bu sayının artabileceği düşünülebilir.

---

52 Steele ve Stern 2017, 641, vd.

53 Steele ve Stern, 2017, 651.

54 Kozal 2015, 57-60.

55 Müller-Karpe 2008, 181, fig. 108.

56 Hoffner 1995, 109.

Muhtemel kaynaklardan bir diğeri ise Kuzey Suriye topraklarında aramak mümkündür. Zira Kuzey Suriye kıyısındaki bir GTÇ krallığı olan Ugarit'te ele geçen çivi yazılı tabletler zeytinyağı üretiminin krali ekonomi için oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Buna karşın arkeolojik bakımdan zeytinyağı üretimini gösteren atölyelerin varlığı ile henüz karşılaşılmamıştır⁵⁷. “Hitit İmparatorluğu'nun etki alanları ve ticari yönelişler” başlığı içerisinde daha ayrıntılı değindiğimiz üzere Ugarit Krallığı, I.Şuppiliuma döneminden itibaren Hitit İmparatorluğu'nun etki alanı içerisindeydi. Ugarit kralı II. Niqmaddu döneminde ise Hitit devletinin vasalı haline gelmiştir. Bu nedenle Hititlerin yağ ihtiyacının karşılanmasında muhtemel adaylar arasında Kuzey Suriye kıyılarını da saymak mümkündür.

Hititlerin yağ ihtiyacını karşılamış olabilecek olan bir diğeri ise İsrail ve Filistin topraklarını içeren Kenan Bölgesi'dir. Neolitik dönemde ilk kez yağ üretimine ilişkin kanıtlar ile karşılaşılrken, Kalkolitik dönemde kayaya oyulmuş zeytinyağı sıkma düzenekleri bulunmuştur.⁵⁸ ETÇ içerisinde Tel Yarmouth⁵⁹ ve Samaria⁶⁰ yerleşimlerinde zeytinyağı presleri kullanıldığı görülmektedir. GTÇ içerisinde ise İsrail ve Filistin topraklarında kurulan atölyelerle zeytinyağı üretiminin önemli bir iş kolu haline geldiği görülmektedir.⁶¹ Kenan Bölgesi'nde üretilmiş olan zeytinyağının Doğu Akdenizli tüccarlar tarafından Kilikia limanları üzerinden Orta Anadolu'ya taşınması bu konudaki bir diğeri muhtemel girişim olarak değerlendirilebilir.

Mikenlerin tarafından Doğu Akdeniz Pazarları ve Üretim

Doğu Akdeniz'in Ege coğrafyasını zeytinyağı bakımından bir kaynak olarak görüp görmediğinin karşılığı bölgedeki arkeolojik bulguların yorumlanması ile açıklanabilmektedir. İlk olarak ise bir belge bu konuda konuya ışık tutabilecek niteliğe sahiptir. Ipu-wer'in öğütleri olarak tanımlanan ve orijinali MÖ 2300-2050 yılları arasında yazıldığı düşünülen metinde “soylular, Keftiu kadar uzaktan gelen yağlarla

---

57 Singer 1999, 450.

58 Hadjisavvas 2003, 118.

59 Salavert 2008, 53.

60 Hadjisavvas 2003, 118.

61 Bunimovitz ve Lederman, 2011, 42.

mumyalanıyordu ama artık gelmiyor”⁶² ibaresinin yer alması Doğu Akdeniz pazarında Ege ürünlerinin varlığının çok daha köklü bir geçmişi olduğuna işaret etmektedir.

Arkeolojik bulgular üzerinden konuya yaklaşıldığında ise Mikenlerin de Minoslular gibi zeytinyağı üretmiş oldukları ve Doğu Akdeniz kıyıları boyunca ürünlerini pazarlamış oldukları anlaşılmaktadır. Ege kökenli seramik (Minos ve Miken üretimi) Kıbrıs’ta az sayıda Geç Minos I-II ve GH I-IIA seramiğinin Enkomi, Ayia Irini-Palaikastro ve Toumba tou Skouro gibi yerleşmelerde ortaya çıkarken Miken seramiğinin sayısının GH IIIA ve IIIB evreleri ile yükselişe geçtiği görülmektedir⁶³. Miken seramiği Kıbrıs’tan, Levant kıyılarına ve Mısır ülkesine yayılım göstermekteydi⁶⁴. Özellikle Doğu Akdeniz’de Miken seramiğinin ele geçişi oldukça erken bir döneme karşılık gelmektedir. GH IIA evresine tarihlenen malzeme Kuzey Suriye’de Ugarit, Alalah, Byblos ve Ras el Bassit’ten gelirken, Kenan bölgesinde iç kesimlerdeki Lachish, Hazor, Megiddo gibi yerleşimlere kadar girebilmiştir⁶⁵. İsrail’deki Tel Aphek yerleşiminde GH IIIA2-IIIB2 dönemlerini içeren seramikler yönetici ikâmetgâhında ve ikamergahın duvarının dışında bulunurken kap formlarının genel olarak zeytinyağı taşınması ile ilgili olduğu görülmekte⁶⁶, ayrıca statü sembolü savaş arabalı krater parçaları da ele geçmektedir⁶⁷. Bu durum hem kabın içerisinde taşınan ürünü hem de kabın kalitesini ön planda tutan bir tercihi ortaya koymaktadır.

Erken dönemlerden itibaren Mikenlerin Mısır ülkesi ile ilişkide bulunduğuna ilişkin birçok kanıt bulunmaktadır. Mısırlılar tarafından *Tanaja* olarak adlandırılan Kıta Yunanistan bölgesine ait atıflar MÖ 15. yüzyıla kadar gitmektedir⁶⁸. MÖ 14-13. yüzyıllarda Girit için kullanılan Keftiu tanımlaması Mısır yazıtlarında birçok kez kullanılmıştı⁶⁹. Kythera, Knossos, Phaistos, Amnisos, Kydonia ve Mykenai yerleşimlerinin adının Kom el-Hetan’daki Amenhotep Tapınağı’ndaki bir yazıtta okunabilmesi ise Mısır ülkesinin Ege Dünyası hakkında bilgi sahibi

---

62 Wilson 1969, 441.

63 Wijngaarden 2008, 129.

64 Stubbings 1951; Wijngaarden 2002.

65 Vanschoonwinkel 2006, 43; Gür 2014, 68.

66 Guzowska ve Yasur-Landau, 2009, 349-354.

67 Guzowska ve Yasur-Landau 2007, 539-541; 2009, 348-349, 355.

68 Kelder 2010, 125.

69 Cline 1993, 19.

olduğunun bir göstergesi olmalıdır⁷⁰. Bu bilgilerin dışında arkeolojik bulgular üzerinden konuya yaklaşıldığında Mikenlerin yükselişe geçtiği GH IIIA2-IIIB evrelerinde Doğu Akdeniz ile ticaretin sürdürüldüğü ve geliştirildiğini söylemek mümkündür. Mısır'da yaklaşık 1500-1600 adet Miken seramik parçası Amarna kentinde bulunmuş olup büyük kısmı GH IIIA2 dönemine tarihlenmektedir⁷¹. Büyük bölümü matara ve üzengi kulplu testiler gibi kapalı formları içeren repertuarın geliş yeri olarak ise kil analizleri Mykenai-Berbatı bölgesini göstermektedir⁷². GH IIIA2-IIIB dönemlerine tarihlenen yaklaşık yüz yirmi parça seramik ise Deir El-Medine'de ele geçmiştir⁷³.

Miken seramiklerinin Mısır'da statü sembolü olarak kabul edildiği yüksek seviyedeki memurların ve kraliyet ailesinin mensuplarının mezarlarına bırakılmasından anlaşılabilir⁷⁴. Qantir-Piramesse'deki Miken seramiğinin genel olarak içerisinde zeytinyağı taşınan üzengi kulplu testi ve matara formları ile statü sembolü olan krater, kyliks gibi formlardır⁷⁵. Bu yönüyle Mısır'ın Mikenlerin kokulu zeytinyağlarını elden çıkarmaları için oldukça elverişli bir pazar olduğunu söylemek mümkündür.

Kuşkusuz farklı Miken seramik formları, farklı bölgelerde, farklı nedenlerle diğerlerine göre daha çok tercih edilebilmekteydi. Kıbrıs'ta elitler arasından statü yarışı içerisinde bir tercih söz konusu iken içerisinde zeytinyağı taşınan üzengi kulplu testiler ya da Tell Açıana ve Tell el-Amarna örneklerindeki gibi mataralar ön plana çıkabilmekteydi⁷⁶. Kıbrıs'ta GH IIIA2-IIIB dönemlerine tarihlenen savaş arabası betimlemeli kraterler ise adadaki elit sınıfın kullanım ve tercihlerine oldukça uymaktaydı⁷⁷.

Miken seramiklerinin Doğu Akdeniz'de daha çok zeytinyağı talebi için tercih edilmiş olmasının yanı sıra kap formunun dinsel ritüellerde kullanımı da bulunmaktaydı. Örneğin Miken rhytonları Batı Anadolu'da Ephesos'ta mezar hediyesi olarak bırakılırken, Kuzey Suriye'deki

70 Cline 2007, 194.

71 Schofield ve Parkinson 1994, 157.

72 Schofield ve Parkinson 1994, 158; Kelder 2010, 130.

73 Kelder 2010, 130.

74 Koehl 1999, 425.

75 Mountjoy ve Mommsen 2001, 124.

76 Koehl 2005, 418.

77 Sherratt 1999, Fig. 2-3.

Ugarit'te ise yerel kült işlemleri içerisinde kullanım görmektedir⁷⁸. Kenan bölgesinde ise rahipler tarafından dinsel ritüellerde kullanımı bulunmaktadır⁷⁹. Ugarit'te GH IIIB dönemi üretimi konik elektrik rhyton⁸⁰ Kıbrıs'taki Suriye üretimi fayans üzengi kulplular gibi yerel tercihlerin ve isteklerin önemini ortaya koymaktadır⁸¹ GTÇ içerisinde farklı bölgelerde yerel elitlerin Miken formlarına olan bu tercih ve istekleri gibi kabın albenisinden farklı olarak dinsel kurumların da kabın içindeki ile ilgilendiğini söylemek mümkündür. Örneğin tekrar Mısır'daki kullanım tercihlerini göz önüne aldığımızda tapınak konteksi içerisinde formundan farklı olarak zeytinyağı talebine yönelik bir yönelişten söz edilmektedir⁸². Bu durum da Yakın Doğu'daki Geç Tunç Çağı kültürlerindeki kokulu zeytinyağlarının dinsel ritüellerdeki rolüyle ilgiliydi.

Ege Dünyasının da ticari anlamda homojen olmadığını, Yunanistan'ın farklı bölgelerindeki krallıkların kendi ürünlerinin bulunduğunu, Girit'in farklı bir geleneği yansıttığını, Ege Adaları ve Batı Anadolu kıyılarının (Miletos) yerel üretim atölyeleri⁸³ ile sınırlı kanıtlarla Doğu Akdeniz kıyılarına ulaştığını belirtmek mümkündür. Kıbrıs'ta MÖ 13. Yüzyılda birkaç Minos (Girit) üzengi kulplu testisi ya yüksek ya da orta zenginlik derecesindeki mezarlarda Miken'in koku taşınan kap formları ile karşılaştırıldığında çok daha azdır⁸⁴. Bu durum belki de bir bakıma Doğu Akdeniz'deki Miken formlarının geliş yerleri bakımından kendi içinde bir rekabet alanıyla ya da satın alan Kıbrıslı elitin Miken formlarını tercih ederken bölgesel bir ayırımı bulunarak hareket etmiş olması ile açıklanabilmelidir.

---

78 Wijngaarden 1999, 33.

79 Stockhammer 2014, 214.

80 Caubet 2008, 431, kat.no. 285.

81 Aynı ürünlerin farklı bölgelerdeki dağılımında dahi tercih farklılıklarını görmek mümkündür. Eriksson'un belirttiğine göre (Eriksson 2007, 52) Kırmızı parlak çark yapımı mallar içerisinde öne çıkan formlardan iğ biçimli şişeler Mısır'da ana form iken, Anadolu'da kki 1 biçimli kaplar, iğ biçimli şişeler, mataralar ve bazı kase parçaları ile ana form olarak görünmektedir.

82 Wijngaarden 2005, 410.

83 Ugarit'teki figürlü Miken kraterlerinin köken olarak Oniki Adalar ile Miletos arasındaki bir bölgeden gelmiş olması bu farklı kaynaklar konusunda ipuçları vermektedir. Gür 2018, 280.

84 Graziadio 2011, 95.

Krali hediyeler: Ege Dünyası ve Yakın Doğu

Zeytinyağı taşıma kapları ve dokuma ürünleri sadece ticaret için değil aynı zamanda krali düzeyde hediye değişiminde Mikenliler tarafından kullanılan başlıca iki üründü⁸⁵. Zira üretmiş olabilecekleri en değerli ürünler bunlardı. Doğudan gelen hammaddelerin işlenip bir sanat eseri haline dönüştürülüp, bir krali hediyeler ürününü olarak yeniden doğuya taşınması da muhtemeldir. Mikenler ile Mısır krallığı arasındaki hediyelerlerde ise zeytinyağı kaplarının önemli bir rol oynadığı önerilmektedir⁸⁶.

III. Hattuşili'ye cevaben Mısır kralı II. Ramses'in Kraliçe Puduhepa'ya yazmış olduğu mektupta (KUB iii 63 (CTH 159.2) Hitit kralının belirtmiş olduğu "kızının başına dökülmesi gereken iyi yağlardan" söz edilmektedir⁸⁷. Bir başka örnekte ise Hattuşili'nin Assur Kralı Adad-Nirari'ye sitemlerini iletmiş olduğu mektubunda (KBo i 14 (CTH 173) kendisine bir haberci gönderip kutlamadığını ve yapılması gereken hediyeler içerisindeki iyi yağları dahi göndermediğine değinmektedir⁸⁸. Amarna Mektupları'ndan birinde (EA 31) Mısır kralı Nimuwareya'nın Arzawa kralına göndermiş olduğu mektupta ise habercisinin, Mısır kralının evleneceği kızın başına bir gelenek olarak yağ dökeceği belirtilmektedir⁸⁹. Yine gönderilen hediyeler arasında içinde kokulu zeytinyağı bulunan dört büyük taş testi ile altı küçük taş testi bulunmaktadır⁹⁰. Bu noktada kokulu yağların büyük devletlerin krali hediyeler sırasında özel bir rolü bulunduğunu söylemek mümkündür⁹¹. Bu durumda kokulu yağlar Hitit toplumunda yalnızca elitler ya da dinsel ritüellerde ihtiyaç duyulan bir ürün değil, Yakın Doğu kraliyet protokolü içerisindeki karşılıklı resmi uygulamalarda da yeri olan bir gereklilik olarak değerlendirilmelidir.

Mısır kralı Ramses'in Hitit kraliçesi Puduhepa'dan istemiş olduğu iyi kalitede kokulu yağların Doğu Akdeniz boyunca başlıca üretici ve dağıtıcılarından birinin Mikenler olması, böyle bir istek karşısında Hitit

85 Shelmerdine 2006, 83.

86 Kelder 2009, 349.

87 Kitchen 1982, 85; Bryce 1998, 283.

88 Beckman 1999, 149.

89 Moran 1992, 101.

90 Hoffner 2009, 275.

91 Pappas 2011, 496.

krali tüccarlarının Ege Dünyasının ürünlerine de ulaşma durumunda kalmış olabilmeleri ile açıklanabileceği gibi bu konuda belirli bir kanıt bulunmamaktadır. Uralı tüccarların Hitit kralı'nın temsilcisi olarak Ugarit'teki malları Ura'ya oradan da Hattuşa'ya taşıma gibi bir görevleri bulunduğunun bilinmesi⁹² Hitit Anadolu'suna giden malların tercihinin söz konusu tüccarlara bırakılıp bırakılmadığı sorusunu akla getirmektedir. Ugarit'te Ras Shamra ve Minet el Beida'da ele geçen GH II-GH III C dönemi seramiklerini⁹³ göz önüne aldığımızda, Uralı tüccarların söz konusu ticari sirkülasyon ile karşılaşmamış olması pek de mümkün gözükmemektedir. Bir başka örnekte ise Kargamış Kralı'nın ve Tagi Şarruma'nın tüccarlarının eşeklerinin taşıdıkları yağ ve tunçlardan söz edilmesi⁹⁴ Uralı tüccarlar gibi krala bağlı temsilciler ile yağ talebinin de karşılandığını göstermektedir.

Hitit İmparatorluğu ile Ahhiyawa (Mikenlerin) Batı Anadolu üzerinden gelişen ilişkilerini sorguladığımızda iki ülke arasındaki diplomasinin birçok kez sorunlu bir iklimde yürütüldüğü görülmektedir⁹⁵. Buna karşın bazı Hitit belgelerinde geçen krali hediyelerde Ahhiyawa adı anılmaktadır. Hitit sarayı içerisindeki bir depoya ait envanterin dökümünün yapıldığı bir belgede Ahhiyawa ürünü bir kaptan söz edilmektedir⁹⁶.

“bakır ... - Ahhiyawa'dan bir kap; dökmek için bir bakır kap; Mısır'dan bir bakır çömlek...” (KBo 18.181 §8)

Hitit ülkesinde arkeolojik açıdan son derece sınırlı ele geçen Miken mallarının aksine söz konusu envanter dökümü bir Ahhiyawa kabının sarayın deposunda bulunduğunu bildirmektedir. Yine bir başka Hitit belgesinde de (KBO 2.11) Ahhiyawa kralı tarafından Hitit ülkesine gönderilen hediyelerden söz edilmektedir⁹⁷. Ancak bu konudaki sınırlı filolojik kanıtlar nedeniyle Mikenler tarafından Hitit krallarına hediye olarak kokulu zeytinyağlarının gönderilmiş olduğunu söylemek mümkün değildir.

Hitit Anadolu'sunda Miken eserleri için durum ne ise Kıta

---

92 Singer 1999, 660; Bryce 2002, 94-95.

93 Wijngaarden 2002, 44, Tab. 5.3; Lehmann 2013, 310.

94 Singer 2003, 342.

95 Beckman vd. 2011, 46-47, 121.

96 Kosak 1982, 118-126; Beckman vd. 2011, 181.

97 Sommer 1932, 242-248.

Yunanistan'da ele geçen Hitit kökenli mallar için de durum aynıdır. Mykenai'de GH IIIA2 dönemine tarihlenen bir oda mezar içerisinde ele geçen bir steatit *semi bulla* muhtemel bir Orta Anadolu kökenli Hitit malı olarak kabul edilmektedir⁹⁸. Geyik şeklinde gümüşten bir riton Hitit kabı Mykenai'de IV nolu Kuyu Mezarda GH I konteksti içerisinde ele geçmiştir⁹⁹. Rodos'ta Ialysos adasındaki bir mezarda GH III kontekstinde bulunan serpantinden bir *semi bulla*'nın benzerleri İkinci binyıl konteksti içerisinde Boğazköy, Alaca Höyük, Beycesultan ve Tarsus'ta ele geçmiştir. Kuzey Suriye'de görülen bu tipte bullalar, muhtemel bir Hitit üretimidir¹⁰⁰. MÖ 14-13. Yüzyıla tarihlenen Hitit üretimi, lapis lazuliden bir mühür Teb'deki saray atölyesinde GH IIIB konteksti içerisinde bulunmuştur¹⁰¹. Tiryns'te tunçtan bir tanrı heykelciği de GH IIIC dönemi kontekstinde yer almaktadır¹⁰². Görüldüğü gibi bu durum belki de Kıta Yunanistan'da ele geçen Hitit kökenli mallar ile Hitit belgelerinde bildirilen Ahhiyawa malları üzerinden iki devlet arasındaki ticari ilişkiyi kanıtlamaktan çok, sadece krali hediyeleşmelerle sınırlı bir ilişkinin sürdüğünü göstermektedir.

Hitit İmparatorluğu'nun etki alanları ve ticari yönelişler

Hititlerin siyasal olarak etkin oldukları bölgelerde düşmanlarının ticari aktivitelerine karşı duruşlarının nasıl olduğu üzerinde durulması gerekli olan bir sorudur. Batı Anadolu topraklarına II. Murşili tarafından hükümdarlığının üçüncü yılında gerçekleştirilen Arzawa Seferi, Hitit karşıtı güçlerin bölgede etkin olduğunun bir göstergesidir.¹⁰³ Seferin öncesindeki yıllarda Arzawa'nın başkenti olan Ephesos-Apasa'da Miken aktivitelerine ilişkin bulgulara¹⁰⁴ rastlanırken sonrasında bu aktivitelerin kesintiye uğradığı görülmektedir. Bilindiği üzere Arzawa kralı Uhhaziti, muhtemelen Ahhiyawa'ya ait olan adalara kaçarken, halkları ise Hitit kralı tarafından köleleştirilmiştir.¹⁰⁵ Hititler siyasi olarak Arzawa

98 Cline 1991b, 136.

99 Wiener 2007, 10; Müller-Karpe 2008, fig. 54.

100 Cline 1991b, 136.

101 Aravantinos 2008, 284.

102 Müller-Karper 2008, 177, fig. 102.

103 Goetze 1967, 36-67.

104 Gültekin-Baran 1964; Büyükkolancı 2008.

105 Goetze 1967, 66-67.

toprakları üzerinde güçlendiğinde Miken mallarının girişi kesilmiştir. Bu nedenle Miken mallarının Orta Anadolu'ya taşınabilmesinde köprü görevi görecek olan Kizzuwatna topraklarının Geç Tunç Çağı'nda siyasi yapısının irdelenmesi önemlidir.

Kizzuwatna topraklarının I. Şuppiluliuma döneminden itibaren tamamen Hitit hâkimiyeti içerisine girmesi¹⁰⁶ GTÇ'de bölgedeki Hitit varlığı için oldukça erken bir tarihi ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Tarsus'taki GTÇ II evresindeki büyük yapı kompleksinin bir Hitit tapınağı ile benzerliği ve Doğu Evi olarak adlandırılan yapıda bulunan resmi bullalar Hitit yönetsel varlığına ilişkin arkeolojik kanıtların sunulması¹⁰⁷ Hitit varlığının boyutlarını ortaya koymaktadır.

Kırmızı parlak çark yapımı seramik için petrografik ve jeolojik analizlere göre muhtemel kaynaklardan bir diğeri ise Ovalık Kilikia'ydı.¹⁰⁸ Bu durum Kilikia'nın Orta Anadolu'ya yakınlığı nedeniyle Kırmızı parlak çark yapımı seramiği avantajlı bir duruma yerleştirmekteydi. Miken mallarının Hitit topraklarına ulaşabilmesi için ise bir dezavantajdı.

Yalnızca Kizzuwatna ile sınırlı olmamakla birlikte Kuzey Suriye'de önemli bir ticaret kenti olan Ugarit'in de I.Şuppiluliuma döneminden itibaren Hitit varlığı Suriye topraklarında kendini hissettirirken, Ugarit kralı II. Niqmaddu döneminde Hitit Devletine bağlılığı bildirmesi¹⁰⁹ Hitit Devleti'nin güney sınırlarındaki etkin ve güçlü yönünü göstermektedir. Ugarit'in vasalı olduğu Hitit Devleti'ne karşı birçok yükümlülüğü bulunmaktaydı.¹¹⁰ Buna karşın Miken seramiğinin Ugarit kentinde GH IIIA-B dönemleri¹¹¹ boyunca kullanılmış olduğu görülmektedir. Bu durum bize Hitit-Ahhiyawa arasındaki çatışma bir yana, Miken mallarının Kuzey Suriye'ye girebildiğini göstermektedir. Bir başka örnekte ise Tel Açana-Alalah'ta da Hitit hakimiyeti¹¹² ortaya çıkmasına karşın GH IIIA-B seramiğinin kullanılmaya devam etmesi¹¹³ Ugarit'teki benzer dinamiklerin Alalah için de geçerli olduğunu

---

106 Ünal 2003, 141-142.

107 Yakar 2001, 40.

108 Kozal 2007, 144.

109 Van Soldt 1995, 1259.

110 Taş 2012, 3029.

111 Wijngaarden 2002, 44, Tab. 5.3.

112 MÖ 14. yüzyılın son çeyreği itibarıyla Hitit hâkimiyeti dinsel bakımdan da Alalah'ı etkisi altına almaktadır. Yener 2017, 215-218.

113 Stubbings 1951, 104.

göstermektedir. Miken seramiğinin yanı sıra Alalah'ta Kırmızı parlak çark yapımı malların ele geçmesi¹¹⁴ taleplere yönelik bir ticari ilişkinin yürütülmesi ile açıklanabilir.

Mikenlerin Anadolu ile gerçekleştirmiş olduğu ticari aktivitelerinde, Batı Anadolu devletleri ve Hitit devleti ile olan ilişkilerinin durumu da büyük önem taşımaktaydı. Söz gelimi Arzawa ülkesi ile ilişkilerin güçlü olduğu ve ittifak bağlarıyla bağlandığı dönemlerde Miken seramiği de Batı Anadolu'ya daha kolay bir şekilde yayılabilmekteydi. Örneğin Uhhaziti ile sıkı dostluğun yaşandığı dönemde GH IIIA2 seramiği Arzawa'nın başkenti Apaşa'da ele geçmekteydi¹¹⁵. Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki tersine bir bakış açısıyla, kurulmuş iyi ilişkilerin ve yürütülen ticari ilişkilerin her durumda çanak-çömlek ticaretinin de gerçekleşeceğini göstermemektedir. Minos Girit'i Mari ile ticari ilişkilere girmesine tabletlerde Minos kökenli silahlara atıflar bulunurken, Mari Kralı Zimri-Lim'in Babil Kralı Hammurabi'ye Kaptara'dan (Girit) eşyalar gönderdiğinin öğrenilmesine¹¹⁶ karşın Minos seramiğinin Mezopotamya'ya ihraç edilmemiş olması¹¹⁷ ise kurulan iyi ilişkilere ve ürün alımına karşın seramiğin bir bakıma tercih edilmemesi ile açıklanabilir¹¹⁸.

Mikenlerin Dünyası'ndan arz ve talepler: Sınırlı üretim ve hedef pazar

Bu son başlık altında ticari ilişkilerde daha çok istekli olan, daha doğrusu mutlak ihtiyacı olduğu ürünleri elde edebilmek için ticari ilişki kurmak isteyen taraf olarak Miken sarayları tarafından bir bakışın değerlendirilmesi yapılacaktır. Dabney'in (2004) makalesinde Cadogan'a da atıf yaparak güçlendirdiği fikiri burada tekrarlananın büyük önemi bulunmaktadır. Mikenler sarayları için gerekli olan egzotik ve lüks ürünleri elde edebilme düşüncesiyle öncelikli olarak

---

114 Kozal 2010, 69, 71.

115 Gür 2014, 185.

116 Wiener 1991, 328.

117 Cline 1999, 123.

118 Herodotos (I. 193) Asur ülkesinde zeytinyağı kullanılmadığını, susamın yağının çıkarıldığını aktarmaktadır. Bölgesel gelenek ve alışkanlıkların ticari ürünlerin tercihini yönlendirmesi bu nedenle olağan karşılanmalıdır.

Doğu Akdeniz ile bağlantılı olmuşlardır.¹¹⁹ Saraydaki üretim için gerekli olan bu ham maddelerin sağlanabilmesi bu düşünce eksenini etrafında yürüdüğümüzde bir plan dahilinde karşı ticari ürünlerle destekleniyor olmalıydı. Bu noktada Miken seramiğinin bazı bölgelerdeki eksikliği ve yokluğu diğer bölgelere ham madde sağlanması için zorunlu bir yönelişle, Miken seramiğinin o bölgelere aktarımı ile açıklanabilmelidir.

Linear B tabletleri üretilen ürünlerin bilgisini verdiği gibi Miken sarayları için öneme sahip olan ithal ürünlerin kayıtlarını da içermektedir. Örneğin altın, fildişi ya da susam ve kimyon gibi baharatlar bu ürünler içerisindeydi¹²⁰ Söz konusu kayıtları bir bakıma arkeolojik olarak sağlamasını yapan bilgiler Uluburun batığı yoluyla öğrenilmektedir. Doğu Akdeniz'den muhtemelen Yunanistan'a doğru hareket eden Uluburun gemisinin batığındaki Kenan testileri içerisindeki terebentin reçinesi de Miken üretimi kokuların hazırlanması sırasındaki katkı maddelerinden biri olarak doğudan ithal edilen ürünler arasında yer alıyor olmalıydı¹²¹.

Mikenlerin elde etmek istedikleri ürünleri sağlayabilmek için doğu ile kurdukları ilişkiler de karşılıklı olarak verecekleri başlıca ürünleri olan zeytinyağı, şarap ve dokuma ürünleridir. Özellikle bu ürünlerin içerisinde zeytinyağı ve şarabı taşıdığı üzenge kulplu testi, amphora ve alabastron gibi farklı kap tipleri dolayısıyla arkeolojik olarak izleyebilmek mümkündür. Buna karşın Doğu Akdeniz'deki Miken seramikleri üzerinden gerçekleştirilen Nötron aktivasyon analizlerinin Mykenai, Berbatı (Argolis)¹²² gibi yalnızca belli üretim merkezlerinin varlığını ortaya koyması aslında Miken mallarının yalnızca belli merkezlerden gelmiş olduğunu göstermektedir. Yunanistan¹²³ ve Batı Anadolu'dan farklı Miken üretim merkezlerinin varlığını bilmemize karşın Doğu Akdeniz'de bu çömlekçi atölyelerinin ürünleri ile çok daha az oranlarda karşılaşılması¹²⁴ Mikenlerde ihraç ürünlerinin ancak belli bölgelerden karşılandığını göstermektedir. Bununla birlikte Ege dünyasının kendi

---

119 Dabney 2004, 194.

120 Mee 2010, 263.

121 Haldane 1993, 352-354.

122 Mommsen vd. 1992, 300-301; Mommsen ve Maran 2000-2001, 98-99; Mommsen vd. 2002, 627; Zuckerman vd. 2010, 409-416.

123 Örneğin Sparta-Menelaion; Jones ve Tomlinson 2009, 147.

124 Jung tarafından (2018, 49) Tel Kazel'de GH IIIB sonuna tarihlenen seramik parçalarının da Batı Anadolu kökenli olduğu belirtilmektedir.

iç pazarını hesaba kattığımızda üretilen zeytinyağının önemli bir kısmının Miken dinsel ritüelleri¹²⁵ gibi farklı ihtiyaçlar için kullanıldığı da bilinmektedir.

Girit'te üretilmiş olan üzerleri Linear B yazıtlı üzenge kulplu testilerin Kıta Yunanistan'da Mikenai, Tiryns¹²⁶ ve Teb'deki saraylarda önemli miktarlarda, Eleusis, Orchomenos ve Kreusis gibi yerleşmelerde ise daha az sayıda ele geçmiş olması¹²⁷ iç talebin varlığını ortaya koymaktadır. Bu ürünlerin Doğu Akdeniz'e pazarlanmasını kendi talepleri için gerçekleştirildiklerini düşündüğümüzde ise sınırlı üretimin ancak belli pazarlara yetebileceğini ön görmek mümkündür.

Sonuç

Miken seramiğinin Orta Anadolu'da ve Kilikia bölgesinde yok denecek kadar az sayıda ele geçmesi tek bir etken ile açıklanamayacak bir bütünün farklı sarmalarıdır. Bu sarmalın içerisinde bölgesel güç dengeleri, farklı bölgelerin kültürel özelliklerinin arz ve talep dengesindeki şekillendirici rolü, sınırlı üretim ve hedef pazar gibi farklı etkenler yer alıyor olmalıdır.

Miken seramiği GH IIIB sonuna kadar (yaklaşık MÖ 1200) Kilikia bölgesinde az sayıda ele geçerken, Kırmızı parlak çark yapımı seramikler içerisinde hint yağı gibi farklı yağların taşıyıyor olması, Hitit metinlerinden de öğrendiğimiz üzere dini ritüellerde ihtiyaç duyulan yağ çeşitliliği ile çelişmemektedir. Bu noktada GTÇ'de Orta Anadolu'da ham maddesi zeytinyağı yerine hint yağı olan kokuların bir tercih nedeniyle ele geçmiş olmasını düşünmek mümkündür. Diğer taraftan ise Kırmızı parlak çark yapımı seramiğin Kilikia bölgesinde yerel olarak üretilmiş olabileceği dikkate alındığında yerel ve yakın ticari bağlantılar ve alışkanlıkların Orta Anadolu'daki Hitit merkezlerindeki tercihlerin nedenini de daha anlamlı kılacaktır.

Hitit ve Miken krallıklarının sınırlı bir sayıda krali hediyeleşme içerisinde bulunduğu görülürken, bununla birlikte Hitit ve Miken

---

125 Lupack 2014, 164-165, 168.

126 Özellikle Tiryns ile Girit arasında Miken Uygarlığı'nın son döneminde yakın bir ticari bağlantının izlerinden söz etmek mümkündür. Tiryns sitadeli'nde ele geçen büyük çoğunluğu GH IIIB2 evresine tarihlenen (MÖ 1200 ca.) üzenge kulplu testiler üzerinde yapılan analizler Girit-Hanya ve çevresini işaret etmektedir. Kardamaki vd. 2016, 160-162.

127 Haskell 2004, 153.

topraklarına taşınan lüks objelerin getirilmesinde benzer rollere sahip kişilerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Hititlerin Mikenli tüccarların kendi hinterlandlarına girişini engellediği “muhtemel bir ambargo” fikri üzerinde konu açıklanmaya çalışıldığında ise bazı açmazların bulunduğu görülmektedir. Hitit otoritesinin güçlü olarak hissedildiği her bölgede Miken ticari mallarının “görünmez” olmadığı doğrudan ya da dolaylı ticari aktivitelerin sürdürülmekte olduğu görülebilmektedir.

Gözden kaçırmamız gereken bir ayrım ise belki de Mikenlerin Kilikia üzerinden Orta Anadolu'ya ulaşan pazarı benimsememiş olmaları ve Yunanistan, Ege Adaları ve Batı Anadolu kıyılarında (Miletos) üretmiş oldukları kokulu zeytinyağı için hali hazırda bulunan pazarların onlara yetecek bir kapsamda olmasından da kaynaklandığı düşünülebilmektedir. Bu bağlamda Mikenlerin Doğu Akdeniz'deki pazarlara ulaşan ürünleri Mikenai, Teb, Pylos gibi sarayların isteklerine bağlı olarak fildişi gibi çeşitli egzotik objelerin elde edilme gerekliliklerine göre yönlendirilmiş olmalıdır.

Kaynakça

Aravantinos 2008

Aravantinos, V., "Mycenaean Thebes", Ed. J. Aruz, K. Benzel, J.M. Evans, Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C., 279-288, New Haven and London.

Bass, Throckmorton, Taylor, Hennessy, Shulman, Buchholz 1967

Bass, G., Throckmorton, P., Taylor, P., Hennessy, J.B., Shulman, A.R., Buchholz, H.G., "Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck", Transactions of the American Philosophical Society 57/8, 1-177.

Beckman, Bryce, Cline 2011

Beckman, G., Bryce, T., Cline, E., The Ahhiyawa Texts. Atlanta.

Benter 2010

Benter, M. "Milas'taki Pilavtepe Miken oda mezarı", T.T.K., Belleten, 270, 343- 354.

Boysal 1969

Boysal, Y. Katalog Der Vasen im Museum in Bodrum I, Mykenisch-Protogeometrisch, Ankara.

Blackwell 2014

Blackwell, N.G., "Making the Lion Gate Relief at Mycenae: Tool Marks and Foreign Influence", American Journal of Archaeology 118/3, 451-488.

Bryce 1989a

Bryce T., "Ahhiyawans and Mycenaeans—An Anatolian Viewpoint". Oxford Journal of Archaeology 8, 297-310.

Bryce 1899b

Bryce, T., "The Nature of Mycenaean Involvement in Western Anatolia", Historia 38, 1-21.

Bryce 1998

Bryce, T., The Kingdom of the Hittites, Oxford.

Bryce 2002

Bryce, T., Life and Society in the Hittite World, Oxford.

Bryce 2003

Bryce, T., "Relations between Hatti and Ahhiyawa in the Last Decades of the Bronze Age". Ed. G. Beckman R. Beal G. McMahon. *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. on the Occasion of His 65th Birthday*, 59-72, Indiana.

Bryce 2013

Bryce, T., "Anatolian States". Ed. P.F. Bang, W. Scheidel. The Oxford Handbook of the State in the Ancient Near East and Mediterranean, 161-179, New York – Oxford.

Bunimovitz, Lederman, 2011

Bunimovitz, S., Lederman, Z., "Canaanite Resistance: The Philistines and Beth-Shemesh—A Case Study from Iron Age I", Bulletin of the American Schools of Oriental Research 334, 37-51.

Büyükkolancı 2008

Büyükkolancı, M. "Selçuk Ayasuluk Tepesi (Eski Efes) "Appasas" mı?", Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kùltürleri Üzerine Yeni Araştırmalar, A.Erkanal-Öktü, S. Günel ve U. Deniz (eds.), Hacettepe Üniversitesi Yayını, 41-55, Ankara.

Caubet 2008

Caubet, A., "Vitreous Materials". Ed. J. Aruz, K. Benzal, J.M. Evans. Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C., 419-433 New Haven and London.

Cline 1991a

Cline, E.H., "A Possible Hittite Embargo against the Mycenaeans", *Historia* 40, 1-9.

Cline 1991b

Cline, E.H. "Hittite Objects in the Bronze Age Aegean", *Anatolian Studies* XLI, 133-144.

Cline 1993

Cline, E.H., "Contact and Trade or Colonization? Egypt and the Aegean in the 14th-13th Centuries B.C.", *Minos* XXV-XXVI, 7-36.

Cline 1994

Cline, E.H., *Sailing the Wine-Dark Sea: International Trade and the Late Bronze Age Aegean*, Oxford.

Cline 1999

Cline, E.H., "The Nature of the Economic Relations of Crete with Egypt and the Near East during the Late Bronze Age", Ed. L. Shaler J. Cowey O. Hoover. *From Minoan Farmers to Roman Traders: Sidelights on the Economy of Ancient Crete*, 115-144, Stuttgart.

Cline 2007

Cline, E.H., "Rethinking Mycenaean International Trade with Egypt and the Near East", Ed. M.L. Galaty, W.A. Parkinson. *Rethinking Mycenaean Palaces: New Interpretations of an Old Idea*. Second Revised and Expanded edition, 190-200, Los Angeles.

Dabney 2007

Dabney, M., "Marketing Mycenaean Pottery in the Levant" Ed. P.P. Betancourt, M.C. Nelson, H. Williams, *Krinoi Kai Limenes: Studies in Honor of Joseph and Maria Shaw*. INSTAP Academic Press (Institute for Aegean Prehistory), 191-198.

Eriksson 2007

Eriksson, K.O., "Using Cypriot Red Lustrous Wheel-made Ware to Establish Cultural And Chronological Synchronisms During the Late Bronze Age", Ed. I. Hein. *The lustrous wares of Late Bronze Age Cyprus and the Eastern Mediterranean*. Papers of a Conference, Vienna 5th-6th of November 2004, 61-70, Wien.

Erkanal 2008

Erkanal, H., "Geç Tunç Çağı'nda Liman Tepe", Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kùltürleri Üzerine Yeni Araştırmalar, A.Erkanal-Öktü, S. Günel ve U. Deniz (eds.), Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara, 92-100.

Genz 2004

Genz, H., "Eine Mykenische Scherbe aus Boğazköy", *Archäologischer Anzeiger*, 77-84.

Genz 2011

Genz, H., "Foreign Contacts of the Hittites", Ed. H. Genz and D.P. Mielke, *Insights into Hittite history and archaeology*, 301-332, Walpole.

Goetze 1967

Goetze, A., *Die Annalen Des Mursilis*, Darmstadt.

Goetze 1969

Goetze, A., "Hittite Rituals, Incantations, and Description of Festivals", Ed. J.B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament with Supplement*, 346-361, Princeton.

Graziadio 2011

Graziadio, G., "Cretan Perfumed Oils at Enkomi (Cyprus) in the 13th Century B.C.?", Ed. W. Gaus, M. Lindblom, R.A.K. Smith, J. Wright, *Our Cups Are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age, Papers Presented to Jeremy B. Rutter on the Occasion of his 65th Birthday*, 88-96, Oxford.

Guzowska, Yasur-Landau 2007

Guzowska, M., Yasur-Landau, A., "The Mycenaean Pottery from Tel Aphek: Chronology and Patterns of Trade", Bietak, M. and Czerny, E. (eds.) *The Synchronization of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium b.c. III. Proceedings of the SCIEEM 2000 – 2nd Euro Conference Vienna, 28th of May–1st of June 2003*, 537-545, Vienna.

Guzowska, Yasur-Landau 2009

Guzowska, M., Yasur-Landau, A., "The Mycenaean Pottery", Ed. Y. Gadot E. Yadin, *Aphek-Antipatris II: The Remains on the Acropolis*, 342–361, Tel Aviv.

Gültekin, Baran 1964

Gültekin H., Baran, M., "Selçuk Tepesinde Bulunan Miken Mezarı", *Türk Arkeoloji Dergisi* 13/2, 122-133.

Günel 1999

Günel, S., *Panaztepe II: M.Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*, Ankara.

Günel 2015

Günel, S. "Çine-Tepelik: New Contributions on Late Bronze Age Cultures in Western Anatolia", *Nostoi: Indigenous Culture, Migration, and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia During the Late Bronze and Early*

Iron Age, Stampolidis, N., Maner, Ç., Kopanias, K. (eds.), Koc University Press, 627-646, İstanbul.

Gür 2014

Gür, B., Miken Uygarlığı ve Ahhiyawa, İstanbul.

Gür 2018

Gür, B., "M.Ö. II. Binyılda Ege Dünyası'nın Kuzey Suriye Kıyıları İle İlişkileri: Deniz Ticareti ve Yolculuklar", Ed. B. Gökçe, P. Pınarcık, Eski Yakındoğu'da Ulaşım Üzerine Yazılar / Articles on Transportation in Ancient Near East, 272-285, Ankara.

Güterbock 1968

Güterbock, H.G., "Oil Plants in Hittite Anatolia", JAOS 88, 66-71.

Hadjisavvas 2003

Hadjisavvas S., "The Production and Diffusion of Olive Oil in the Mediterranean, ca. 1500-500 BC", Ploes... Sea Routes... Interconnections in the Mediterranean, 16th-6th c. BC. Proceedings of the International Symposium held at Rethymnon, Crete, September 29th-October 2nd 2002, Stampolidis, Nicholas Chr. and Vassos Karageorghis (eds.), University of Crete and the A. G. Leventis Foundation, 117-123, Athens.

Haldane 1993

Haldane, C., "Direct evidence for organic cargoes in the Late Bronze Age", WA 24/3, 348-360.

Haskell 1985

Haskell, H., "The Origin of the Aegean Stirrup Jar and its Earliest Evolution and Distribution (MB III-LB I)", American Journal of Archaeology 89, 221-229.

Haskell 2004

Haskell, H., "Wanax to Wanax: Regional Trade Patterns in Mycenaean Crete", Ed. A.P. Chapin, Charis: Essays in Honor of Sara A. Immerwahr, 151-160, Athens.

Hoffner 1995

Hoffner, H.A., "Oil in Hittite Texts". The Biblical Archaeologist 58/2, Anatolian Archaeology: A Tribute to Peter Neve, 108-114.

Hoffner 1998

Hoffner, H.A., Hittite Myths, Atlanta.

Hoffner 2003

Hoffner, H.A., "Daily Life among the Hittites", Ed. R. Averbeck, M. W. Chavalas, D. B. Weisberg, Life and Culture in the Ancient Near East, 95-118, Bethesda.

Hoffner 2009

Hoffner, H.A., Letters from the Hittite Kingdom, Atlanta.

Huxley 1960

Huxley, G.L., Achaeans and Hittites, Oxford.

Jung 2007

Jung, R., "Tell Kazel And The Mycenaean Contacts With Amurru (Syria)", Ed. M. Bietak, E. Czerny, *The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium B.C. III: Proceedings of the SCIEEM 2000 – 2nd EuroConference, Vienna, 28th of May – 1st of June 2003*, 551-570, Vienna.

Jung 2018

Jung, R., "Mycenaean Pottery in coastal Syria", Ed. L. Badre, E. Capet, B. Vitale, *Tel Kazel Au Bronze Recent Etudes ceramiques*, 47-51, Beyrouth.

Jones, Tonlinson 2009

Jones, R.E., Tomlinson, J.T., "Chemical analysis of Mycenaean pottery from the Menelaion and its vicinity", Ed. H.W. Catling. *Sparta: Menelaion I. The Bronze Age*, British School at Athens Supplementary volume 45, 147-169.

Kardamaki, Day, Tenconi, Maran, Papadimitriou 2016

Kardamaki, E., Day, P.M., Tenconi, M., Maran, J., Papadimitriou, A., "Transport Stirrup Jars in Late Mycenaean Tiryns: Maritime Transport Containers and commodity movement in political context", *Maritime Transport Containers in the Bronze-Iron Age Aegean and Eastern Mediterranean*, 145-167, Uppsala.

Kelder 2009

Kelder, J., "Royal Gift Exchange Between Mycenae and Egypt: Olives as "Greeting Gifts" in the Late Bronze Age. Eastern Mediterranean", *American Journal of Archaeology* 113/3, 339-352.

Kelder 2010

Kelder, J., "Egyptian Interest in Mycenaean Greece", *Jaarbericht, Ex Oriente Lux* 42, 125-140.

Knappet, Kilikoglou, Steele, Stern 2005

Knappet, C., Kilikoglou, V., Steele, V., Stern, B., "The Circulation and Consumption of Red Lustrous Wheelmade Ware: Petrographic, Chemical and Residue Analysis", *Anatolian Studies* 55, 25-59.

Koehl 1999

Koehl, R.B., "The Creto-Mycenaean Earrings of Queen Nofretari", Ed. P.P. Betancourt, V. Karageorghis, R. Laffineur, W.D. Niemeier, *Meletamata: Studies in Honor of Malcolm H. Weiner (Aegaeum 20)*, 421-426, Austin and Liège.

Koehl 2008

Koehl, R.B., "Aegean Interactions with the Near East and Egypt During the Late Bronze Age", Ed. J. Aruz, K. Benzel, J.M. Evans, *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.*, 270-273, New Haven and London.

Kozal 2003

Kozal, E., "Analysis of the distribution patterns of Red Lustrous Wheel-

made Ware, Mycenaean and Cypriot pottery in Anatolia, in the 15th–13th Centuries BC”, Ed. B. Fischer, H. Genz, E. Jean, K. Köroğlu, Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions Proceedings of the International Workshop İstanbul, November 8-9, 2002, 65-78, İstanbul.

Kozal 2007

Kozal, E., “Regionality in Anatolia between 15th and 13th centuries BC: Red Lustrous Wheel-made Ware versus. Mycenaean Pottery”, The Lustrous Wares of Late Bronze Age Cyprus and the Eastern Mediterranean, Viyana, 5-6 Kasım 2004, 141-148.

Kozal 2010

Kozal, E., “Cypriot Pottery”. Ed. K.A. Yener. Tell Atchana, Ancient Alalakh Volume 1 The 2003-2004 Excavation Seasons. (2010) 67-80, İstanbul.

Kozal 2015

Kozal, E., “A Discussion of the Origin and the Distribution Patterns of Red Lustrous Wheel-made Ware”, Ed. D. Beyer, O. Henry, A. Tibet. Anatolia: Cultural Connections across the Taurus and Amanus Mountains, 53-64, İstanbul.

Lehmann 2013

Lehmann, G., “Aegean-Style Pottery in Syria and Lebanon During Iron Age I”, Ed. A.E. Killebrew, G. Lehmann, The Philistines and Other Sea Peoples in Text and Archaeology, 265-328, Atlanta.

Lolos 2003

Lolos, Y.G., “Cypro-Mycenaean Relations ca. 1200 BC: Point Iria and the Gulf of Argos and Old Salamis in the Saronic Gulf”, Ploes... Sea Routes... Interconnections in the Mediterranean, 16th-6th c. BC. Proceedings of the International Symposium held at Rethymnon, Crete, September 29th-October 2nd 2002, Stampolidis, Nicholas Chr. and Vassos Karageorghis (eds.), University of Crete and the A. G. Leventis Foundation, 101-116, Athens.

Lupack 2014

Lupack, S., “Offerings for the Wanax in the Fr Tablets: Ancestor Worship and the Maintenance of Power in Mycenaean Greece”, Ed. D. Nakassis, J. Gulizio, S.A. James, KE-RA-ME-JA Studies Presented to Cynhia W. Shelmerdine, 163-178, Philadelphia.

Malamat 1971

Malamat, A., “Syro-Palestinian Destinations in a Mari Tin Inventory”, Israel Exploration Journal 21/1, 31-38.

Manuelli 2009

Manuelli, F., “Local Imitations and Foreign Imported Goods. Some problems and new questions on Red Lustrous Wheel-made Ware in the light of the new excavations of the Southern Step Trench at Yumuktepe/Mersin”, Altoriental. Forsch., Akademie Verlag 36/2, 251-267.

Mee 1978

Mee, C., "Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the second millenium B.C.". *Anatolian Studies* 28, 121-156.

Mee 2010

Mee, C., "Death and Burial", Ed. E.H. Cline. *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean, 277-290*, Oxford.

Mommsen, Beiera, Diehl, Podzuweit 1992

Mommsen, H., Beiera, T., Diehl, U., Podzuweit, Ch., "Provenance Determination of Mycenaean Sherds Found in Tell el Amarna by Neutron Activation Analysis", *Journal of Archaeological Science* 19, 295-302.

Mommsen, Beiera, Hein 2002

Mommsen, H., Beiera, T., Hein, A., "A Complete Chemical Grouping of the Berkeley Neutron Activation Analysis Data on Mycenaean Pottery", *Journal of Archaeological Science* 29, 613-637.

Mommsen, Maran 2000-2001

Mommsen, H., Maran, J., "Production places of some Mycenaean Pictorial vessels the contribution of chemical pottery analysis", *Opuscula Atheniensi* 45-46, 95-106.

Moran 1992

Moran, W.L., *The Amarna Letters*, Baltimore and London.

Mountjoy 1997

Mountjoy, P.A., "Local Mycenaean Pottery at Troia", *Studia Troica* 7, 259-267.

Mountjoy 1998

Mountjoy, P.A., "The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Mycenaean and the Kingdom of Ahhiyawa", *Anatolian Studies* 48, 33-67.

Mountjoy, Mommsen 2001

Mountjoy, P.A., Mommsen, H., "Mycenaean Pottery from Qantir-Piramesse, Egypt", *The Annual of the British School at Athens* 96, 123-155.

Müller-Karpe 2008

Müller-Karpe, A., "The Hittite Empire", Ed. J. Aruz, K. Benzel, J.M. Evans, *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.*, 170-183, New Haven and London.

Nosch 2014

Nosch, M.L., "The Aegean Wool Economies of the Bronze Age", *Textile Society of America 2014 Biennial Symposium Proceedings: New Directions: Examining the Past, Creating the Future*, 1-14, Los Angeles.

Öniz 2019

Öniz, H. "A new Bronze Age shipwreck with ingots in the west of Antalya-preliminary results", *Palestine Exploration Quarterly*, 151/1, 3-14.

Özdaş, Hirschfeld, Bass, Pulak 2012

Özdaş, H., Hirschfeld, N., Bass, G.F., Pulak, C., “2010 Yılı Gelidonya Batığı Kazısı”, 33. Kazı Sonuçları Toplantısı III, Ankara, 115-126.

Özgünel 1983

Özgünel, C., “Batı Anadolu ve İçerlerinde Miken Etkinlikleri”, Belleten XLVII, 697-743.

Özkan, Erkanal 1999

Özkan, T., Erkanal, H., Tahtalı barajı kurtarma kazısı, İzmir.

Pappas 2011

Pappas, I., “Exchange of Ideas in the Eastern Mediterranean during the 14th and 13th centuries BC: The Case of Perfumed Oil Use and Ideology”, Proceedings of the International Conference at the Netherlands-Flemish Institute in Cairo, 25th to 29th October 2008, 495-510, Leuven-Paris-Walpole.

Parkinson, Nakassis, Galaty 2013

Parkinson, W., Nakassis, D., Galaty, M.L. “Crafts, Specialists, and Markets in Mycenaean Greece Introduction”, American Journal of Archaeology 117, 413-422.

Pavuk 2018

Pavuk, P., “Deir el-Medina. A Mycenaean Stirrup Jar Fragment from TT 357”, Ed. J. Mynářová, P. Onderka, P. Pavúk. The Deir el-Medina and Jaroslav Černý Collections II: Pottery, 167-178, Prague.

Pulak 2005

Pulak, C. “Who Were the Mycenaean aboard the Uluburun Ship?”, Emporia: Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean: Proceedings of the 10th International Aegean Conference. Athens, Italian School of Archaeology, 14-18 April 2004, Laffineur, R. and Greco, E. (eds.), 295-310, Liege.

Pulak 2006

C. Pulak, “Uluburun Batığı”, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta (ed.), 57-104, Bochum.

Robkin 1979

Robkin, A.L.H., “The Agricultural Year, the Commodity SA and the Linen Industry of Mycenaean Pylos”, American Journal of Archaeology 83/4, 469-474.

Salavert 2008

Salavert, A. “Olive cultivation and oil production in Palestine during the early Bronze Age (3500-2000 b.c.): the case of Tel Yarmouth, Israel”, Vegetation History and Archaeobotany 17, 53-61.

Schofield, Parkinson 1994

Schofield, L., Parkinson, R.B., “Of Helmets and Heretics: A Possible Egyptian Representation of Mycenaean Warriors on a Papyrus from El-Amarna”, The Annual of the British School at Athens 89, 157-170.

Schoop 2013

Schoop, U.D., “Gündelik Hayatın ve Ayrıcılığın Nesneleri: Hitit Çanak Çömleği – Objects of Daily Life, Objects of Distinction: The Study of Hittite Pottery”, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, 356-371, İstanbul.

Shelmerdine 2006

Shelmerdine, C., “Mycenaean Palatial Administration”, Ed. S. Deger-Jalkotzy, I.S. Lemos. *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*, 73-86, Edinburgh.

Sherratt 1999

Sherratt, S., “E Pur si muove: pots markets and values in the second millennium Mediterranean”, Ed. J.P. Crielaard, V. Stissi, G.J.V. Wijngaarden, *The Complex Past of Pottery: Production, Circulation and Consumption of Mycenaean and Greek Pottery (sixteenth to Early Fifth Centuries BC) : Proceedings of the ARCHON international conference, held in Amsterdam, 8-9 November 1996*, 163-211, Amsterdam.

Singer 1999

Singer, I., “A Political History of Ugarit”. Ed. W.G.E Watson, N. Wyatt, *Handbook of Ugarit Studies*, 603-732, London.

Singer 2013

Singer, I., “The Great Scribe Taki-Sarruma”, Ed. G. Beckman, R. Beal, G. McMahon. *Hittite studies in honor of Harry A. Hoffner Jr. on the occasion of his 65th birthday*, 341-348, Indiana.

Sommer 1932

Sommer, F. *Die Ahijava-Urkunden*, München.

South, Russell 1993

South, A.K., Russell, P.J., “Mycenaean Pottery and Social Hierarchy at Kalavassos-Ayios Dhimitrios, Cyprus”, Ed. C. Zerner, P. Zerner, J. Winder. *Proceedings of the International Conference Wace and Blegen: Pottery As Evidence for Trade in the Aegean Bronze Age 1939–1989 Held at the American School of Classical Studies at Athens December 2–3 1989*, 303-310, Amsterdam.

Steele 1998

Steele, V.J., “The Social Impact of Mycenaean Imported Pottery in Cyprus”, *BSA* 93, 285-296.

Steele 1999

Steele, V.J., “Wine Kraters and Chariots: The Mycenaean Pictorial Style Reconsidered”, Ed. P.P. Betancourt, V. Karageorghis, R. Laffineur, W.D. Niemeier, *Meletemata: Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener As He Enters His 65th Year (Aegaeum 20)*, 421-426, Liege.

Steele, Stern 2017

Steele, V.J., Stern, B., “Red Lustrous Wheelmade ware: Analysis of organic residues in Late Bronze Age trade and storage vessels from the eastern Mediterranean”, *Journal of Archaeological Science: Reports* 16, 641–657.

Stockhammer 2014

Stockhammer, P.W., "Functions and meanings of Aegean-type pottery at Tel Beth-Shean", Ed. Y. Galanakis, T. Wilkinson, J. Bennet, AÖYPMATA Critical Essays on the Archaeology of the Eastern Mediterranean in Honour of E. Susan Sherratt, 207-222, Oxford.

Stubbings 1951

Stubbings, F., Mycenaean Pottery from the Levant, Cambridge.

Taş 2012

Taş, İ., "Hitit Kralı IV.Tudhaliya'nın Suriye Politikası". 38. İCANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler 10-15.09.2007 Ankara/Türkiye, 3029-3038, Ankara.

Tournavitou 1995

Tournavitou, I., "The 'Ivory Houses' At Mycenae", The British School at Athens. Supplementary 24, 1-341.

Uchitel 1988

Uchitel, A., "The archives of Mycenaean Greece and the ancient Near East", Ed. M. Heltzer, E. Lipiński. Society and Economy in the Eastern Mediterranean (c. 1500-1000 B.C.), 19-30, Leuven.

Uchitel 2016

Uchitel, A., "Ships and shipment in Minoan Linear A", *Minos* 39, 9-16.

Ünal 1991

Ünal A. (1991). "Two Peoples on Both Sides of the Aegean Sea: Did the Achaeans and Hittites Know Each Other?", Ed. T. Mikasa, O. Harrassowitz, Essays on Ancient Anatolian and Syrian Studies in the 2nd and 1st Millennium B.C. Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan 4, 16-44, Weisabaden.

Ünal 2003

Ünal, A., Hititler devrinde Anadolu Kitap 2, İstanbul

Wijngaarden 1999

Wijngaarden, G.J.V., "Production, Circulation and Consumption of Mycenaean Pottery (Sixteenth to Twelfth Centuries B.C.)", Ed. J. P. Crielaard, V. Stissi, and G. J. van Wijngaarden, The Complex Past of Pottery: Production, Circulation and Consumption of Mycenaean and Greek Pottery [Sixteenth to Early Fifth Centuries B.C., 21-47, Amsterdam.

Wijngaarden 2002

Wijngaarden, G.J.V., Use and Appreciation of Mycenaean Pottery in the Levant, Cyprus and Italy (1600-1200 BC), Amsterdam.

Wijngaarden 2005

Wijngaarden, G.J.V., "Mycenaean Heirlooms, Antiques and Souvenirs in the Levant and Cyprus", Ed. R. Laffineur, E. Greco, Emporia: Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean: Proceedings of the 10th International Aegean Conference. Athens, Italian School of Archaeology, 14-18 April 2004, 405-414, Liege.

Wijngaarden 2008

Wijngaarden, G.J.V., "The relevance of authenticity: Mycenaean-type pottery in the Mediterranean", Ed. P. F. Biehl, Y. Y. Rassamakin. *Import and imitation in archaeology*, Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes, 125-145, Beier & Beran.

Wijngaarden 2012

Wijngaarden, G.J.V., "Trade goods reproducing merchants? The materiality of mediterranean Late Bronze Age exchange", *Materiality and social practice: transformative capacities of intercultural encounters*, 61-72, Oxford.

Wilson 1969

Wilson, J.A., "Egyptian Oracles and Prophecies", Ed. J.B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament with Supplement*, 441-449, Princeton.

Wiener 1991

Wiener, M., "The Nature and Control of Minoan Foreign Trade". *Bronze Age Trade in the Mediterranean*, Papers Presented at the Conference held at Rewley House, Oxford (December 1989), *Studies in Mediterranean Archaeology* 90, 325-350.

Wiener 2007

Wiener, M., "Homer and History: Old Questions, New Evidence", *EPOS: Reconsidering Greek Epic and Aegean Bronze Age*, Ed. S. Morris, R. Laffineur, *EPOS: Reconsidering Greek Epic and Aegean Bronze Age Archaeology*, Proceedings of the 11th International Aegean Conference, Los Angeles, UCLA-The J. Paul Getty Villa (20-23 April 2006) *Aegaeum* 28, 3-33, Liege.

Van Soldt 1995

Van Soldt, W.H., "Ugarit: A Second-Millennium Kingdom on the Mediterranean Coast". Ed. J. M. Sasson, *Civilizations of the Ancient Near East II*, 1255-1266, New York.

Yakar 2001

Yakar, J., "The Socio-Economic Organization of the Rural Sector in Kizzuwatna - An Archaeological Assessment", *La Cilicie : espaces et pouvoirs locaux (IIe millénaire av. J.-C. - IVe siècle ap. J.-C.)*. Actes de la Table Ronde d'Istanbul, 2-5 novembre 1999, 37-46, Paris.

Yener 2017

Yener, A.K., "Cult and Ritual at Late Bronze Age II Alalakh: Hybridity and Power Under Hittite Administration", Ed. A. Mouton, *HITTITOLOGY TODAY: Studies on Hittite and Neo-Hittite Anatolia in Honor of Emmanuel Laroche's 100th Birthday*, 215-224, İstanbul.

Zuckerman, Ben-Shlomo, Mountjoy, Mommsen 2010

Zuckerman, S., Ben-Shlomo, D., Mountjoy, P., Mommsen, H., "A provenance study of Mycenaean pottery from Northern Israel", *Journal of Archaeological Science* 37, 409-416.